

Demográfia és közigazgatás a hódoltságban

Dávid Géza: *Pasák és bégek uralma alatt.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005. 379 old.

Dávid Géza több mint harminc éves kutatómunkája, nagy mennyiségű adatközlése és az azokból levont következtetései számos ponton finomították a hódoltságról alkotott képünket. A „Pasák és bégek uralma alatt” című kötetben összegyűjtött tanulmányaira az a jellemző, hogy Dávid a Magyarországon és külföldön kiadott, valamint kiadatlan források, feldolgozások segítségével vázolt új képet a hódoltság koráról.

Az 1986–2002 között, többek között a Keletkutatásban, a Századokban és az Aetasban megjelent tizenkilenc tanulmányt két fejezet mutatja be. Az első részben népesedés- és településtörténettel, míg a kötet második felében a hódoltság közigazgatásával foglalkozó munkák olvashatók.

A demográfiai témájú cikkek közül első sorban a „Magyarország népessége a 16–17. században” című tanulmányt érdemes kiemelni, amelyben a szerző azt vizsgálja, hogyan alakult a népesedési helyzet a hódoltság idején. Ezt a témát „örökölte”, ugyanis a népesedéstörténetben édesapja, Dávid Zoltán kérdőjelezte meg azt a nézetet, hogy a magyarországi oszmán uralom egésze hatalmas, szinte katasztrófaszerű pusztulást eredményezett az ország lakosságában; így új szempontot adott a hódoltság-kor lakosságszámának megállapításához. (14. old.)

Dávid Géza a problémát továbbgondolta, tanulmányában igyekezett közelebb kerülni a megoldáshoz. Török és magyar forrásokra támaszkodva kísérletet tett a magyarországi 16. századi össznépesség megállapításától elindulva a népsűrűség, a városi és a falusi népesség vizsgálatán át egészen a családok átlagos nagyságának megállapítására, becslésére.

A 17. század lakosságára Dávid nem tér ki ilyen részletesen, aminek igen egyszerű oka van: a magyar és a török források megbízhatósága és száma lecsökkent ebben az időszakban, még kevesebb és szétszórtabb adatból kellett levonni a következtetéseket: a szerző szerint a magyarság közvetlenül a mohácsi csata és az azt követő török hódítások után nem szenvedett akkora vérvesztést, mint amekkorát az eddigi kutatások feltételeztek. Az első nagyobb csapást a tizenöt éves háború hadakozásai jelentették, amelyből a lakosság már-már kilábalni látszott a 17. század második felére. Azonban a felszabadító háborúk, majd az azt követő Rákóczi-szabadságharc eseményei jelentősen visszavetették ezt a lassan emelkedő folyamatot, így nem is annyira a török jelenlét, mint inkább ez a két esemény jelentette a népesség hatalmas veszteségeinek fő forrását.

A további tanulmányokban Dávid a különböző települések helytörténetét felhasználva mutat be részleteket a 16. század demográfiájából. A budai szandzsák népességmozgásairól szóló cikke azt igyekszik felvázolni, milyen mértékű és irányú volt a migráció az említett liva területén 1546 és 1599 között. A kutatás alapjául a Káldy-Nagy Gyula által kiadott két összeírás (az 1559-es, valamint az 1546–1562-es tahrir defteri)¹ szolgált, amit Dávid kiegészített török levéltári adatokkal.

A következő rövid cikkben a hódoltsághoz Buda életéről olvashatunk, melyben sor kerül a lakosság etnikai, foglalkozásbeli összetételének meghatározására, valamint rövid képet kaphatunk a gazdasági életről. Ugyanígy taglalja néhány oldalban Dávid

¹ Káldy Nagy Gyula: *A budai szandzsák 1559. évi összeírása.* Budapest, 1977.; Káldy-Nagy Gyula: *A budai szandzsák 1546–1590. évi összeírásai.* Budapest, 1985.

Esztergom törökkori szerepét, számos új adattal egészíti ki a város történelmét. Ebben az esetben azonban némi hiányérzetünk is támadhat, a felvillantott adatokból ugyanis egy nagyobb tanulmány körvonalai is elő-előbukkannak.

Békéscsaba (pontosabban az annak mai területén fekvő egykori falvak) és Elek hódoltságkori történetéről szóló cikkekben részletesen vizsgálja Dávid a lakosság magyar, illetve török összeírásain alapuló demográfiai jellemzőit. A tanulmányokat mindkét esetben egy-egy táblázat zárja, melyben az összeírtak névjegyzéke mellett a beszolgáltatási és termelési adatok is felvannak tüntetve. A demográfiai téma befejezéseként az 1699 után megmaradt utolsó török fennhatóság alatt álló terület, a temesvári elájet kései, 18. századi népesedési adataiba kaphatunk betekintést.

Dávid demográfiai kutatásai ötvözték a magyar és az oszmán részről származó adatokat, aminek eredményeképpen egy újabb szemszögből került bemutatásra a hódoltság-kor társadalma, annak változásai. A tanulmányokból kiolvasható eredmények későbbi kutatások alapját képezhetik majd.

Dávid Géza Magyarországon elsőként kezdett hozzá a hódoltság közigazgatásának módszeres kutatásához, azon belül is a középszintű török igazgatási egységek, a szandzsákok vizsgálatához. A szerzői előszóból megtudhatjuk, hogy ez a kutatói terület csak egy rövidebb kitérő lett volna, ami azonban – az adatok mennyisége, a terület feltérképezetlensége és az anyag elszórtága miatt – hosszabbra nyúlt a tervezettnél, olyannyira, hogy nagydoktori disszertáció született ebből a témakörből 1995-ben, „Török közigazgatás Magyarországon” címmel.² Mellesleg a doktori értekezés is a könyvben olvasható publikációkra, valamint Dávid 1982-ben önálló kötetben megjelent, simontornyai

szandzsákról írt könyvére épült,³ s mivel a teljes disszertáció könyv formájában nem jelent meg, még hasznosabbá válik a cikkgyűjtemény a témakörben kutatók számára.

A közigazgatási témájú cikke közül az első négy tanulmány a közigazgatási egységek kialakításának stratégiáját taglalja Buda és Veszprém példáján keresztül, valamint tágabb értelemben a Dél-Dunántúl területén. A budai beglerbégek 16. századi jövedelmeit és birtokainak területi eloszlásait feltérképezve, valamint egy rövid, tímár-birtok kiutalási példán keresztül kaphatunk képet az első magyarországi vilájet kiépítésének stratégiájából. A cikkek alátámasztják azokat az eddigi elképzeléseket, hogy a kezdeti időszakban komoly pénzügyi terhet rótt az Oszmán Birodalom kincstárára a beglerbégség megszervezése.⁴ Az újonnan kinevezett pasák egy bizonytalan helyzetben kapták meg tisztségüket: a vilájethoz egy vékony sávot leszámitva nem tartozott terület, így délvidéki szandzsákokból fedezte a kincstár jövedelmüket.⁵ Idővel a beglerbégi javadalombirtokok a budai központ közelében koncentráálódtak. A hódoltság védettebb területein fekvő, nagyobb jövedelmű városokat a központi kincstár megtartotta, míg a határmenti településeket kivétel nélkül szandzsákbégeknek osztották ki,⁶ s emiatt a budai pasák élete közel sem volt fényűző. Mindezek ellenére a vilájet az előkelőbb tartományi székhelyek közé tartozott, amiben szerepet játszott a terület határvidéki

³ Dávid Géza: *A simontornyai szandzsák a 16. században*. Budapest, 1982.

⁴ Hiányra, veszteségre összefoglalóan lásd még: Hegyi Klára: *Török berendezkedés Magyarországon*. Budapest, 1995. 39–47.; valamint Ágoston Gábor: *A hódolt Magyarország (Magyarország krónikája 6.)* Budapest, 1992. 82–88.

⁵ Erre lásd még: Tóth Sándor László: *Vilájetek a hódoltságban*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae: Acta Historica, Tom. CIX. Szeged, 1999. 64–65.

⁶ Hegyi: *Török berendezkedés Magyarországon*, 55–65.

² Dávid Géza: *Török közigazgatás Magyarországon*. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 1995. (MTAK)

helyzete, ahol könnyebben szerezhettek hadi vagy diplomáciai érdemeket.

A veszprémi szandzsák szervezési problémáinak vizsgálata során több érdekes megállapítást tesz a szerző, melyek közül csak egy párat emelnék ki. A Habsburg területek közvetlen közelében az oszmán vezetés a közigazgatási határok változtatásával, valamint nagyobb számú szandzsák felállításával igyekezett minél nagyobb katonai potenciált biztosítani a vezetés hatékonyságának növelésével. Dávid szerint a sűrű változások oka lehetett az is, hogy az egyes szandzsákok jövedelme alig haladta meg a szandzsákbégeknek járó összeget, így felmerült egyes livák megszüntetésének lehetősége is. A 15 éves háború során szinte új vilájetek létrehozását erőltették, feltehetőleg igazolva az új hódítások jogosságát, valamint sugallva azt, hogy olyan fontos területeket szereztek meg, amelyek beglerbégi központtá tehetők. Ezzel is próbálták ellensúlyozni az elhúzódó háború alatti viszonylagos katonai eredménytelenséget.⁷ A hódító politikához tartozott az is, hogy előzetesen összeírtak olyan területeket is, amelyek a hódoltság területén kívülre estek. Ezek a defterek a hódítás későbbi irányvonalát mutathatták (általában előre elhatárolták az összeírt területek elfoglalását), valamint a későbbi diplomáciai tárgyalások, panaszesetek során használták fel bizonyítékként.

A veszprémi szandzsák megalapításával foglalkozó munka már átnyúlik az archontológiai témájú írások közé, amelyekben Dávid egy-egy szandzsák vezetőinek névsor

rát próbálta meg összeállítani. Veszprém esetében a szerző az első szandzsákbég pályájának felvázolására tett kísérletet.

Egyet kell értenünk Dávid Gézának azzal a megállapításával, hogy a hódoltság-kor kutatásának egyik legelhanyagoltabb területe az archontológia, a magyarországi területen működő tisztségviselők névsorainak összeállítása. Ezen a téren Dávid kutatásai úttörők. Tanulmányaiban olvashatunk az arad-gyulai, szigetvári és a mohács-pécsi szandzsákbégekéről, a kinevezésükben követett gyakorlatról. A cikkek végén összefoglalt névsorból gyakran a szandzsákbégek napra pontosan meghatározott kinevezési dátumait, korábbi posztjuk helyét, valamint vagyonuk nagyságát is megtudhatjuk. A névsorok összeállításán túl a tanulmányok értékét a felhasznált források emelik: az adatokat Dávid főleg az isztambuli levéltár anyagából (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) merítette.

A szerkesztők – tartalma miatt – az említett veszprémi szandzsákkal foglalkozó tanulmányt talán az utolsó elkülöníthető szakaszba sorolhatták volna, melyben egy-egy főember életútját bemutató cikkeket gyűjtötték össze. Kászimról, aki a vojvodai tisztségből a budai beglerbégi rangig vitte; az első szegedi szandzsákbégről, Dervisről, Szokollu Musztafa budai pasáról, valamint az utolsó előtti budai beglerbégről, Szarhos Ahmedről szóló tanulmányok ugyanis egy élettörténet rekonstrukciójának kísérletei, a veszprémi bég pályafutása is inkább ebbe a témakörbe sorolható.

Az egész kötetből kilóg kissé a Balassi János (Balassi Bálint apjának) törökösségével kapcsolatos megfigyelésekről szóló cikk. A szerző a bevezetőben ezt azzal magyarázza, hogy sajnálta volna ezt a tanulmányt kihagyni, ugyanakkor az nem közvetlenül magyarországi dolgokkal foglalkozik, s véleményem szerint ezen cikk helyett a 2002-ben Szakály Ferenc emlékére kiadott tanulmánykötetben megjelent, „A 16–17. századi oszmán közigazgatás működése: a beglerbégek és szandzsákbégek kiválasztása és

⁷ Tóth Sándor László azt is kiemeli, hogy a beglerbégség székhelye erős vár volt, fontos stratégiai feladatot látott el. Emellett az oszmán közigazgatási szervezet a magyarországi viszonyokra épített: így az 1541 előtti magyar közigazgatási egységeket (erdélyi vajdaság, temesi ispánság), valamint a Magyar Királyság 1541 után kialakított főkapitányságait vilájetnek értelmezte, elfoglalásuk után beglerbégséget szerveztek ide. Tóth: *Vilájetek a hódoltságban*, 78.

kinevezése” című munka jobban beleillett volna a gyűjteményben tárgyalt témakörbe.

Összességében értékes cikkeket sikerült összegyűjteni egy tanulmánykötetben, amelyek a hódoltság kutatásának értékes darabjai lehetnek, és remélhetőleg sor kerül a megkezdett sorozat folytatására, további

szerzők tanulmányainak összegyűjtésére is. Továbbra is hiányzik azonban Dávid Gézától egy olyan összefoglaló munka, amelyben rendszerezi eddigi kutatásait.

TOMKÓ VIKTOR